

Л.І. Бабенко, О.В. Шелехань

КИНДЖАЛИ З СЕГМЕНТОПОДІБНИМ ПЕРЕХРЕСТЯМ У ЗІБРАННІ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Статтю присвячено кинджалам скіфського часу з сегментоподібним перехрестям. Оpubліковано нові знахідки із зібрання Харківського історичного музею, а також проаналізовано корпус відомих аналогічних екземплярів.

К л ю ч о в і с л о в а: скіфський час, кинджал, сегментоподібне перехрестя.

У Харківському історичному музеї зберігається представницька колекція клинкової зброї скіфського часу. Екземпляри, які походять з поховань Пісочинського могильника, були проаналізовані в загальній публікації пам'ятки (Бабенко 2005). Відомості про інші знахідки опубліковано в окремих статтях (Бабенко 2006; 2009). Цю статтю присвячено висвітленню окремого типу скіфських кинджалів — із сегментоподібним перехрестям, яких у фондах музею налічується три екземпляри. Один з них — зі Старосілля — походить з розкопок О.О. Бобринського та відомий в літературі досить давно. Інші два екземпляри, про які йтиме мова, публікуються вперше.

Кинджали з сегментоподібним перехрестям нині лишаються одним з найменш досліджених різновидів скіфської клинкової зброї. Адже вони зазвичай сприймалися як група, яка стоїть осібно від класичних зразків зі звичними формами перехрестя.

Опишемо обрані знахідки. Задля зручності та наочності метричні показники подано в таблиці (табл.).

1. Кинджал зі Старосілля (інв. № Арх. 116/69) має волютоподібне навершя, одна з волют якого частково втрачена. На кінці іншої половини вгадується обрис голови хижого птаха з характерним загнутим дзьобом. Навершя виготовлено з двох наклепаних пластин. Руків'я кинджала трапецієподібне в плані, з розширенням до перехрестя. В перетині воно пласке, лише на нижній частині біля перехрестя ледве виступають бічні валики. Перехрестя сегментоподібної форми, але злегка вигнуте, завдяки чому

воно схоже на півмісяць. Клинок двосічний, з плавно звуженими лезами, ромбічний у перетині. Його частину втрачено, втім з огляду на обрис, первинна довжина кинджала не набагато перевищувала сучасний розмір фрагментованого екземпляра (рис. 1, 1).

За інвентарною книгою меч не має паспорта та походить із довоєнних фондів музею, що постраждали в пожежі під час археологічної виставки в лютому 1943 р. за часів німецької окупації Харкова. Але за зовнішнім виглядом кинджал добре впізнається за зображеннями в низці публікацій (Бобринский 1887, табл. VII; Воронина 1962, с. 131). Враховуючи, що артефакт знайдено досить давно, можна припустити, що його було передано з якогось центрального музею до Харкова після 1930 р., під час реорганізації Музею Слобідської України в Український державний історичний музей з метою розширення археологічної колекції та побудови в ньому репрезентативної експозиції.

2. Кинджал (інв. № Арх. 200) з довоєнних фондів музею, зі спаленої Археологічної виставки. Навершя брускоподібної форми, злегка прогнуте в середній частині. Наскільки дозволяє судити його форма, воно було сформоване не з цільного бруска, насадженого на руків'я, а наварюванням пластин поверх нього. Руків'я прямокутної форми, пласке в перетині, дещо звужене в середній частині. Перехрестя простої сегментоподібної форми, проте, наскільки дозволяє судити його сучасний стан, у перетині воно відрізняється від більшості аналогічних виробів. Воно сформоване з двох пар наварених пластин. Причому внутрішня пара менша за розміром, але товща, а зовнішня, яка власне і має сегментоподібну форму, більша, але тон-

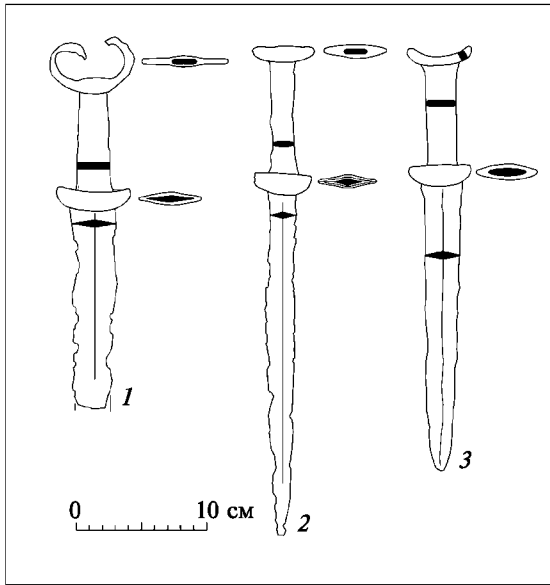

Рис. 1. Кинджали з сегментоподібним перехрестям у зібранні Харківського історичного музею: 1 — Старосілля; 2 — з довоєнних фондів музею; 3 — Ненаситець

ша. Клинок двосічний, доволі вузький, з паралельними лезами, звуженими в останній третині, ромбічний у перетині (рис. 1, 2).

3. Кинджал (інв. № Арх.110/3). Знайдено на березі Дніпра нижче ненаситецького порогу (Солонянський, або Синельниківський р-н Дніпропетровської обл.). Передано до музею 29 грудня 1970 р. мешканцем Харкова Ю.М. Тузовим. Має слабо вигнуте волютоподібне навершя, що зближує його форму з серповидними савроматськими навершями. Руків'я прямокутної форми, пласке в перетині, дещо розширене біля навершя. Перехрестя сегментоподібної форми. Клинок двосічний, з плавно звуженими лезами, ромбічний у перетині (рис. 1, 3).

Як ми вже зазначали, подібні знахідки зазвичай сприймаються як екстраординарні виробу серед клинкової зброї скифського типу, підтвердженням чого є типологічні схеми.

У систематизації мечів і кинджалів скифського часу існує три основні підходи. Перший — формально-типологічний, полягає у класифікації зразків за набором морфологічних ознак. Практичне втілення він знайшов у загальноприйнятій типології А.І. Мелюкової, відповідно до якої відділи виокремлені за формою навершя, а типи — за формою перехрестя (Мелюкова 1964, с. 46—47).

Оскільки на час написання фундаментальної праці «Вооружение скифов» дослідниці було відомо лише шість подібних зразків (два екземпляри були включені до першого відділу

та чотири — до другого), вони посіли останні місця у переліку типів, сформованих за залишковим принципом.

Щодо хронологічної позиції кинджалів з сегментоподібним перехрестям, А.І. Мелюкова обережно віднесла їх до VI—V ст. до н. е. за поодинокими та досить віддаленими паралелями. Причому це стосувалося лише виробів з брускоподібним навершям. Екземпляри другого відділу на той час були представлені лише випадковими знахідками, тому дослідниця утрималася від будь-яких припущень (там само, с. 53, 55).

Варто зазначити, що А.І. Мелюкова лишила поза класифікаційною схемою досить виразний меч з Гамарні, навершя якого оздоблене головами хижих птахів. Наскільки можна судити з тексту, авторка лише згадала цей виріб у контексті опису антенних зооморфних наверш, але не стала виділяти для нього окремий тип у межах другого відділу, другого підвідділу (там само, с. 55). Хоча в імовірний тип II, II, 3, окрім меча з Гамарні, можна було додати відомий дослідниці кинджал зі Старосілля, навершя якого, безсумнівно, оформлено у звіриному стилі. Але останній екземпляр було залучено до першого відділу виробів з простим антенним навершям.

Ще один момент, на який необхідно звернути увагу, полягає у тому, що А.І. Мелюкова виділяла в окремі типи виробу з сегментоподібним, прямокутним і трапецієподібним перехрестям. Адже в появі прямокутних перехресть дослідниця вбачала вплив античного озброєння (там само, с. 52—53). Ми ж будемо розглядати їх сукупно, оскільки, на нашу думку, ці форми пов'язані між собою¹.

У другій половині XX ст., завдяки широкомасштабним розкопкам корпус подібних виробів дещо розширився. Причому це відбулося не лише за рахунок випадкових знахідок. Важливо, що частина екземплярів була зафіксована в похованнях з широким комплексом поховального інвентарю, про які мова піде нижче. Проте серед розробок матеріалів середньодонської та нижньодонської груп пам'яток скифської культури кинджали з сегментоподібним перехрестям продовжували перебувати в тіні.

Так, у працях Є.І. Савченка, присвячених озброєнню населення Середнього Дону, було

¹ Це твердження не стосується церемоніальних виробів з курганів Кекуватського та Каргодеуашк. Їх трапецієподібне перехрестя, очевидно, є похідним від трикутного перехрестя мечів IV ст. до н. е. Тому ці виробу належать до іншого горизонту.

без змін використано типологію А.І. Мелюкової. Проте вироби з сегментоподібним перехрестям лишилися взагалі поза увагою, оскільки джерельною базою дослідника були лише поховальні пам'ятки, а на вказаній території жодного аналогічного зразка не відомо з поховання (Савченко 2003, с. 21; 2004, с. 154—163).

Кількома роками пізніше було захищено кандидатську дисертацію О.М. Ворошилова, до якої автор залучив і випадкові знахідки. Це дозволило йому в разі збільшити джерельну базу та розробити власну систематизацію. Однак форма перехрестя була відсунута дослідником на останній, п'ятий, щабель класифікації. А основну увагу при цьому було зосереджено на конструктивних особливостях навершя (Ворошилов 2007, с. 17—18; 2014, с. 75—77).

Недавно було опубліковано статтю С.В. Лукьяшко, присвячену клинковій зброї з пам'яток Нижнього Дону. У ній також запропонована авторська типологія, заснована на розробці А.І. Мелюкової, але з регіональними особливостями (Лукьяшко 2014, рис. 1). Екземпляри з сегментоподібним і прямим перехрестям виділено у два окремі типи. Проте автор майже повністю утримався від їх інтерпретації (там само, с. 247—248).

Інший підхід до систематизації, заснований на виділенні культурних типів, було запропоновано А.Ю. Алексєєвим. Автор розглядає еволюцію скіфської клинкової зброї крізь призму її фалічної символіки. Відповідно до цього виділені ним чотири типи розглядались як розщеплення первинного фалічного образу, уособленого виробами з ниркоподібним перехрестям (Алексєєв 1991, с. 279). Тож у цій побудові не знайшлося місця екземплярам з перехрестями правильних геометричних форм. Дослідник лише зазначав їх локальний і окремішній характер (там само, с. 276).

І, нарешті, третій підхід, або метод серіації. У загальних рисах окремі думки з цього приводу були висловлені в низці робіт Є.В. Чер-

ненком (Черненко 1980, с. 26; 1980а, с. 67). Він ґрунтується на припущенні, що групи скіфської зброї виготовлялися за певним каноном. Первинно ця теорія стосувалася суто церемоніальної зброї. Але, на жаль, дослідник не розвинув її у розгорнутій праці, тому його думки лишилися у форматі припущень і коротких тез.

Згодом за епонімічним принципом була побудована типологічна схема А. Вульпе, яка охоплювала клинкову зброю Румунії (Vulpe 1990, S. 6). Але через те, що дослідник окреслював типи передусім за формою навершя, вироби з сегментоподібним перехрестям виявилися розділені серед різних груп, поєднуючись з різночасовим і різноплановим матеріалом.

Сьогодні практичне втілення цей метод успішно знаходить у роботах Д. Топала (Топал, Бруяко 2012, с. 133; Топал 2014, с. 380; 2014а, с. 129). Дослідник творчо розвинув напрацювання попередників, розглядаючи серії пересічних виробів, які групуються навколо типотворюючих церемоніальних екземплярів.

Слід віддати належне, використання епонімного екземпляра для визначення певного типу надзвичайно влучно (і що не так часто трапляється — дуже лаконічно) позначає морфологічні та хронологічні характеристики того чи іншого виробу. Втім, цей підхід має і недоліки. Він на 100 % може бути задіяний для озброєння V—IV ст. до н. е. До певної міри справедливий при розгляді архаїчних зразків. Але далеко не в кожній групі зброї присутні коштовно оздоблені екземпляри. Тому в нашому випадку доводиться повертатися до традиційного пошуку кола аналогій серед простих екземплярів.

Перелік аналогій у комплексах

У Північному Причорномор'ї перші знахідки задокументованих кинджалів з нетиповим перехрестям походять зі степових поховань. Це меч з волютоподібним навершям з курга-

Таблиця. Метричні параметри розглянутих кинджалів

№	Екземпляр	Навершя			Руків'я			Перехрестя			Клинок			Довжина загальна
		Ш	Д/В	Т	Ш	Д/В	Т	Ш	Д/В	Т	Ш	Д/В	Т	
1	Старосілля	6,8	4,5	1,0	2,2—2,7	7,4	0,5	5,7	2,2	1,1	3,6	15*	0,5	28,5*
2	З довоєнних фондів музею	4,7	1,4	1,1	2,0	8,4	0,6	4,4	1,9	1,1	2,2	26	0,5	37,3
3	Ненасищець	5,0	1,5		2,4	7,8		4,8	1,8		2,8	22		32,3

* Розміри фрагментованих виробів.

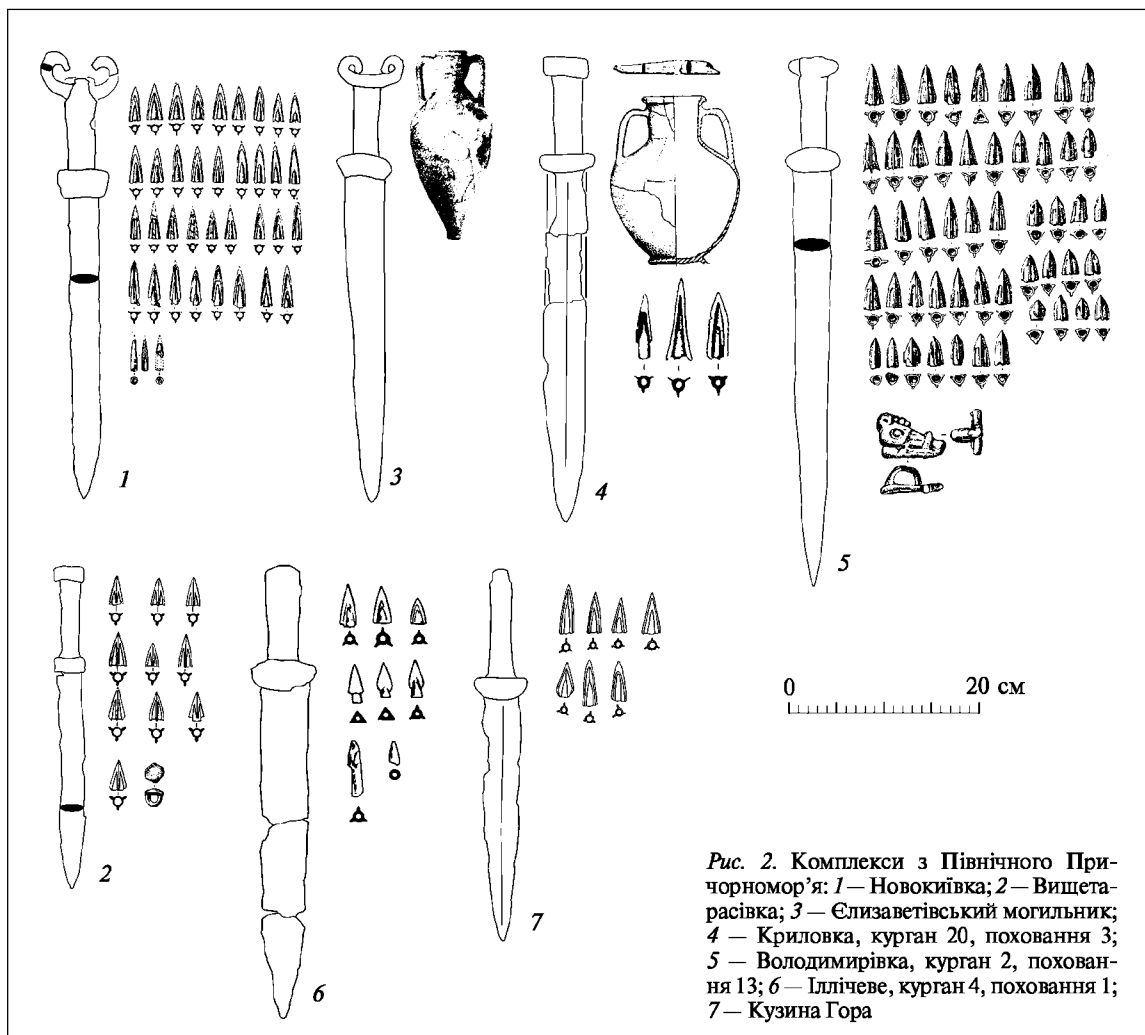

Рис. 2. Комплекси з Північного Причорномор'я: 1 — Новокиївка; 2 — Вишетарасівка; 3 — Єлизаветівський могильник; 4 — Криловка, курган 20, поховання 3; 5 — Володимирівка, курган 2, поховання 13; 6 — Іллічеве, курган 4, поховання 1; 7 — Кузина Гора

ну біля с. Новокиївка на Херсонщині (Євдокимов, Мурзин 1984, с. 78). Цей екземпляр добре датується виразним сагайдачним набором, у якому домінують базисні вістря стріл, деякі масивних пропорцій. У меншій мірі представлені гостролисті вістря з виступаючою втулкою (рис. 2, 1). Наведені особливості дозволяють нам віднести це поховання до останньої чверті VI ст. до н. е. — початку V ст. до н. е. (Полін 1987, с. 28—30; Гречко 2012, с. 93—95).

Інший екземпляр з прямокутним перехрестям походить з кургану 52, поховання 1 біля Вишетарасівки². Хоча, на відміну від поперед-

нього, його навершя брускоподібної форми (Мурзин, Євдокимов 1977, с. 56). Аналогічно, цей комплекс датується кінцем VI — початком V ст. до н. е. за знахідками базисних вістер стріл (рис. 2, 2).

Досліджуючи мечі та кинджали зі степів Нижнього Дону, С.І. Лукьяшко відніс два екземпляри з Єлизаветівського могильника до групи мечів з сегментоподібним перехрестям. Перший — з кургану 15 — датується другою чвертю V ст. до н. е. за знахідкою хіоської пухлогорлої амфори (рис. 2, 3). Другий — з кургану 40 — за аналогічною амforoю віднесено вже до середини вказаного сторіччя (Лукьяшко 2014, с. 248). Зазначимо, що раніше ці екземпляри описувались як мечі з метеликоподібним перехрестям (Копылов 1980, с. 24—25; Янгуров 2008, с. 69).

Ще один екземпляр, але з прямим перехрестям, походить з кургану 31 і датується вже другою половиною V ст. до н. е. на підставі зна-

² В оригінальній публікації та у звітах, написаних російською мовою, могильник іменується «Верхетарасовка», або «Верхня Тарасовка». У подальших роботах ця назва була перекладена на українську мову як «Верхньотарасівка», хоча населений пункт, який дав ім'я пам'ятці, офіційно іменується с. Вишетарасівка Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.

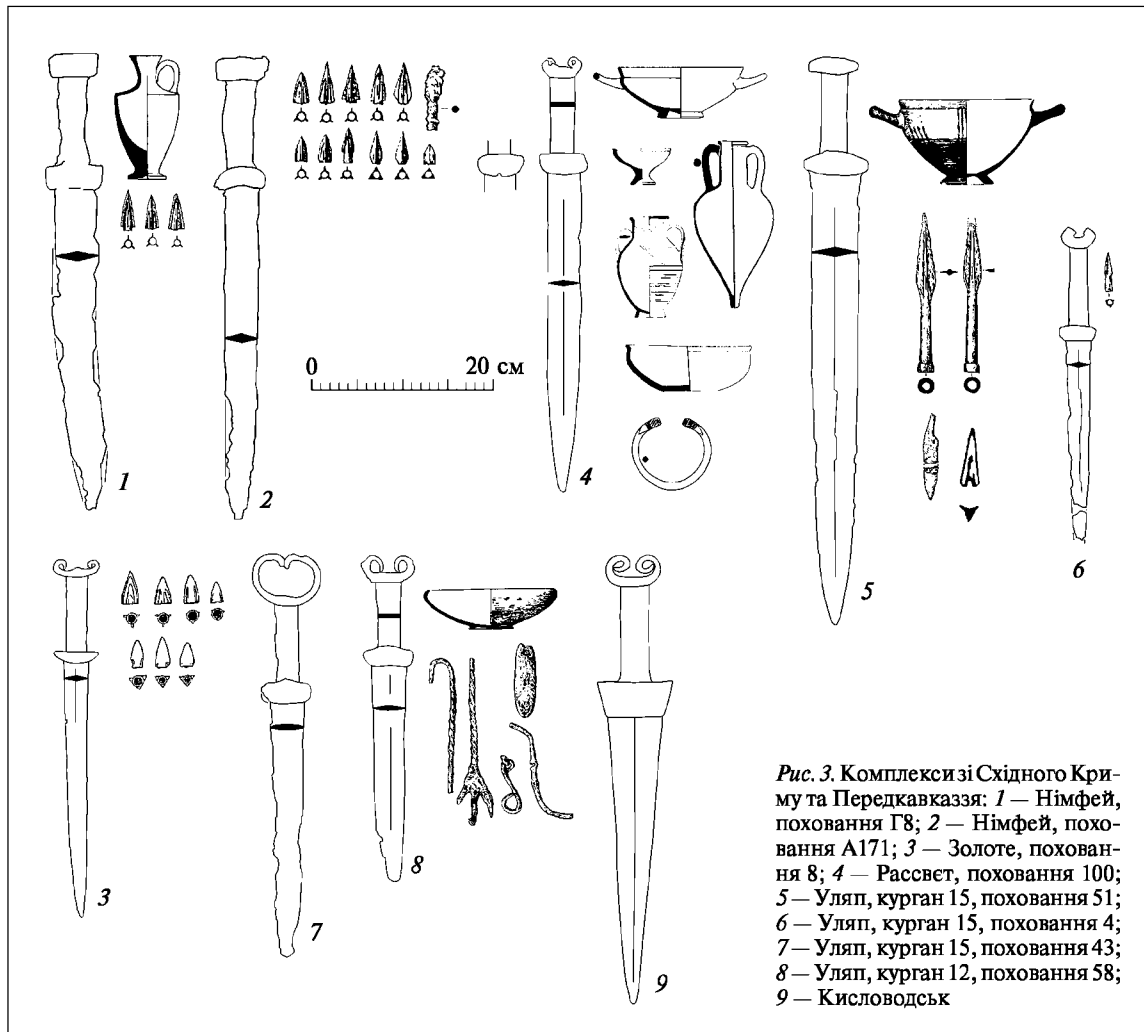

Рис. 3. Комплекси зі Східного Криму та Передкавказзя: 1 — Німфей, поховання Г8; 2 — Німфей, поховання А171; 3 — Золоте, поховання 8; 4 — Рассвет, поховання 100; 5 — Уляп, курган 15, поховання 51; 6 — Уляп, курган 15, поховання 4; 7 — Уляп, курган 15, поховання 43; 8 — Уляп, курган 12, поховання 58; 9 — Кисловодськ

хідки чорнолакового скіфоса (Лукьяшко 2014, с. 248).

Низка добре датованих комплексів, звідки походять мечі з подібними виробами, відомі зі степового Криму. Перший — з кургану 20 біля с. Криловка. Тут знайдено короткий меч з брускоподібним навершям і сегментоподібним перехрестям (рис. 2, 4). Поховання датується першою половиною V ст. до н. е. за знахідкою чорнолакової столової амфори (Колотухин 2000, с. 31).

Інший комплекс — Володимирівка, курган 2, поховання 13. Знайдений тут подібний меч перетинається із сагайдачним набором, укомплектованим переважно масивними базисними вістрями (рис. 2, 5). Це дозволяє віднести його до кінця VI — початку V ст. до н. е. (Колотухин 2000, с. 20).

Кинджал без навершя із сегментоподібним перехрестям, відомий з могильника Іллічеве, курган 4, поховання 1. Скромний сагайдачний

набір (рис. 2, 6) дозволяє датувати цей комплекс так само, як і попередні (Яковенко, Черненко, Корпусова 1970, с. 141).

Варто також навести єдиний екземпляр, зафіксований на городищі. Йдеться про кинджал з городища Кузина Гора в Посейм'ї. Авторка публікації датувала цю пам'ятку загалом VI—V ст. до н. е. і, відповідно, до цього ж часу віднесла й кинджал (Алихова 1962, с. 104, 116). Не суперечить цьому і знахідка в одному шарі базисних вістрів стріл (рис. 2, 7).

Але Р.Ф. Вороніна у статті, що вийшла друком у тій же збірці, віднесла цей екземпляр до V—IV ст. до н. е. лише на основі припущення, що він нібито мав волотоподібне навершя (Вороніна 1962, с. 132). Втім, хоча навершя втрачене, за формою хвостовика руків'я, більш імовірно реконструювати його форму як брускоподібну (Шрамко, Фомин, Солнцев 1971, с. 144).

Наступні дві аналогії походять з античних пам'яток Північного Причорномор'я.

Перша знахідка походить з некрополя Німфея. Маємо на увазі короткий меч з поховання Г8. Цей екземпляр має навершя і перехрестя прямокутної форми. Дату поховання встановлено за знахідкою чорнофігурного аттичного лекіфу початку V ст. до н. е. (рис. 3, 1). Поодинокі вістря стріл з поховання мають типову для цього часу базисну форму (Грач 1999, с. 100).

З вказаного некрополя, з поховання А 171 походить ще один подібний екземпляр, але з перехрестям овальної форми. Разом з ним знайдено невеликий сагайдачний набір, у якому переважали базисні вістря стріл. Крім того, зафіксовано фрагменти східно-середземноморського посуду (рис. 3, 2). Відповідно до цього, цей комплекс віднесено автором до кінця VI ст. до н. е. (там само, с. 73).

Зі Східного Криму, з поховання 8 некрополя біля с. Золоте відома знахідка гарної збереженості з сегментоподібним перехрестям і волютоподібним навершям (рис. 3, 3). Вістря стріл, знайдені тут, представлено трилопатовими базисними формами та тригранними з виступаючою втулкою, що вказує на дату і цього поховання у межах кінця VI — початку V ст. до н. е. (Корпусова, Орлов 1978, с. 72).

На Прикубанні серед матеріалів некрополя біля хут. Рассвет відомий ще один меч із сегментоподібним перехрестям з поховання 100. Причому, з одного боку на нижній, округлій, частині перехрестя має характерну виїмку невеликого розміру. Дата цього виробу встановлюється за супутнім античним посудом (рис. 3, 4). Зокрема, кілік, прикрашений смужками чорного лаку, та лесбоська амфора датуються першою чвертю V ст. до н. е.³ (Население... 2010, с. 136, 212, 219, 223).

Низка екземплярів, які можна залучити до розгляду, походить з некрополя Уляп II. Варто зазначити, що в публікації лише в одного з чотирьох наведених зразків (курган 15, поховання 4) форма перехрестя названа трапецієподібною. Інші перехрестя охарактеризовані як метеликоподібні. Хоча жоден з них не має виїмки в нижній частині. Опишемо їх по черзі.

Напевно, найбільш репрезентативним є комплекс з кургану 15, поховання 51⁴. Тут зафік-

совано меч з брускоподібним навершям та овальним перехрестям. Разом з ним у могилу були поміщені кілік пароської групи, покритий у нижній частині коричневим лаком, у верхній — жовтим ангобом, і трилопатові базисні вістря стріл (рис. 3, 4). Ці вироби належать до другої половини VI ст. до н. е. (Лесков и др. 2005, с. 60, 76).

Ще два кинджали знайдено в похованнях 4 та 43 цього ж кургану (рис. 3, 5—6). Але в першому випадку супровідний інвентар обмежується єдиним залізним трилопатовим вістря стріли з виступаючою втулкою. А в другому — до наших днів, окрім кинджала, не збереглося більше нічого (там само, с. 51, 58). Тому, лише за загальною планіграфією могильника можемо припускати, що ці комплекси належать до того ж хронологічного горизонту.

Останній екземпляр з цього некрополя, який варто навести, походить з кургану 12, поховання 58. Знайдений тут кинджал має навершя з дзьобоподібним волютами та перехрестя округлої форми. Разом з ним зафіксовано сіроглиняну миску та S-подібні залізні псалії (рис. 3, 7). Останні, як можна припускати з малюнка, належать до типу простих виробів без оздоблення і можуть датуватися доволі широко — другою половиною VI—IV ст. до н. е. (Могилов 2008, с. 37). Що ж до античного посуду, судячи із зображення його можна датувати в межах VI—V ст. до н. е.

Кинджал з волютоподібним навершям і трапецієподібним перехрестям, що походить з поховання 1 (1951 р.) Кисловодського могильника наводить В.І. Козенкова (рис. 3, 8). Втім, оскільки авторці не були відомі аналогії зі скіфських пам'яток, вона віднесла цей екземпляр до суто кобанського особливого типу кинджалів середини I тис. до н. е. (Козенкова 1995, с. 62).

Ще одна яскрава група подібних знахідок локалізується у Бесарабії.

Один з найперших відомих екземплярів є меч з Суручень. Спочатку він був датований V ст. до н. е. або IV—III ст. до н. е. (Сергеев 1961, с. 140). Проте супутні вістря стріл вказують на дату в межах другої половини VI — першої половини V ст. до н. е. (Брюяко 2005, с. 160; Топал 2014, с. 15). Зазначимо, що перехрестя цього екземпляра з одного боку метеликоподібної форми, а з іншої — овальної, з наміченим вирізом на нижній грані (рис. 4, 1).

Нещодавно було опубліковано знахідку короткого меча з брускоподібним навершям та овальним перехрестям, який походить з Добру-

³ Користуючись нагодою, висловлюємо щирі вдячність д.і.н. А.В. Буйських за вичерпні консультації щодо ідентифікації та уточнення дат низки античних виробів, згаданих у цій роботі.

⁴ У додатках набір речей з цього комплексу підписано як поховання 50 (Лесков и др. 2005, рис. 203). Втім, скоріш за все, правильним є номер, вказаний у текстовій частині (там само, с. 60).

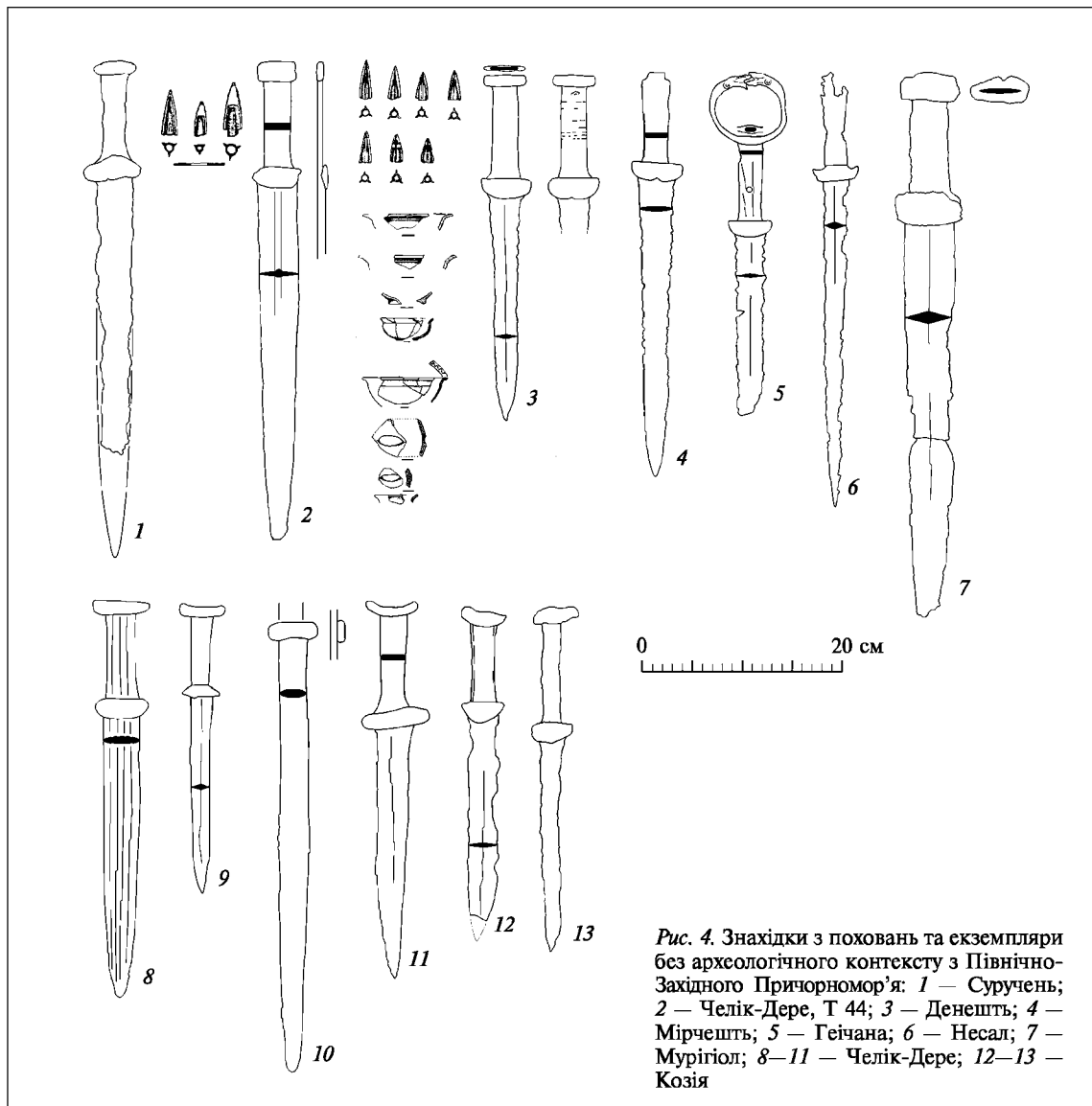

Рис. 4. Знахідки з поховань та екземпляри без археологічного контексту з Північно-Західного Причорномор'я: 1 — Суручень; 2 — Челік-Дере, Т 44; 3 — Денешть; 4 — Мірчешть; 5 — Геічана; 6 — Несал; 7 — Мурігіол; 8–11 — Челік-Дере; 12–13 — Козія

джі. Він зафіксований у кургані Т44 могильника Челік-Дере. Це поховання було датоване авторами другою половиною V ст. до н. е. на підставі форм ліпного посуду та меча, який дослідники віднесли до типу Козія за А. Вульпе (Vulpe 1990, S. 43–49; Sirbu, et all 2013, p. 354, 356). Втім, базисні та сводчасті вістря стріл з цього поховання можуть вказувати на дату не пізніше середини вказаного сторіччя (рис. 4, 2).

Перелічені поховання з пониззя Дунаю разом з іншими подібними були об'єднані І.В. Бруяко у групу «воїнських поховань» VI–V ст. до н. е. (Бруяко 2005, с. 160). Крім того, в зазначеній роботі наводиться ще два комплекси, де схематично зображено кинджали з овальним перехрестям. Ідеться про знахідки з Олонешт-

ського р-ну (Тудорово) та Арцизу (там само, рис. 44, 1; 45, 4). Проте ознайомлення з малюнками в першій публікації показало, що ці екземпляри мають звичайне ниркоподібне перехрестя (Сергеев 1960, с. 262; Алексеева, Охотников, Редина 1997, с. 48).

Отже, ми бачимо, що всі наведені поховання, де знайдено кинджали з сегментоподібним або прямокутним перехрестям, належать до доволі вузького проміжку часу в межах середини VI — середини V ст. до н. е. Це твердження цілком узгоджується з припущеннями попередників і дещо корегує їх. Втім, для повного висвітлення картини необхідно розглянути випадкові знахідки виробів з сегментоподібним перехрестям.

**Перелік аналогій,
знайдених поза контекстом**

На правобережжі Середнього Подніпров'я відомо вісім мечів, або кинджалів з сегментоподібним чи прямокутним перехрестям⁵. Один з них, зі Старосілля, ми розглянули вище. Далі наведемо коротку характеристику кожної знахідки.

Кинджал з Таганчі (рис. 5, 1) має злегка вигнуте брускоподібне навершя та сегментоподібне перехрестя. На пласкому руків'ї з однієї сторони нанесено гравійоване зображення голови звіра у фас (?). Очевидно, якість зображення було нанесено й на наверші, проте через корозію сьогодні спостерігаються лише окремі заглиблення (Махортьх, Ієвлев 2001, с. 101).

Кинджал з фондів НМІУ, який походить з колекції Терещенка, (рис. 5, 2) має брускоподібне навершя, близьке у плані до овальної форми, та сегментоподібне перехрестя, із злегка загнутими догори кінцями (Мелюкова 1964, табл. 18, 4), що зближує його з кинджалом зі Старосілля. Екземпляри з навершям подібного обрису відомі від кінця VI ст. до н. е. (курган 6 біля с. Олександрівка; Ковалева, Мухопад 1982, с. 97–98) і до кінця скіфського часу.

Наступний екземпляр — з уроч. Галушино (рис. 5, 3), що біля Пастирського городища, має брускоподібне навершя і перехрестя прямокутної форми зі злегка заокругленими краями (Мелюкова 1964, табл. 18, 12). Напевно, найближчою аналогією для нього є згаданий вище кинджал з Вишетарасівки кінця VI — початку V ст. до н. е.

Подібний кинджал, але вже зі слабовигнутим волютоподібним навершям, походить зі зруйнованого милоградського поховання біля с. Козаровичі (рис. 5, 4). Разом з тим, його перехрестя має форму вузької трапеції (Петровська 1971, с. 14; рис. 3, 7).

Цікава знахідка походить з Гамарні (рис. 5, 5). Це короткий меч, оздоблений крупним волютоподібним навершям, кінці якого оформлені у вигляді голови хижого птаха. Аналогічні зооморфні навершя з'являються вже наприкінці VI ст. до н. е. Зокрема, до цього часу належить меч з кургану 401 біля с. Журавка. Згодом вони побутують до другої половини V ст. до н. е. (Перещепино, курган 3/2002;

Махортьх 2012, рис. 7). Перехрестя сегментоподібне, з відтягнутими догори кінцями. У загальних рисах загострені та підняті краї зближують сегментоподібні навершя з так зв. метеликоподібними, які були поширені в V ст. до н. е. — Велика Гомільша (Шрамко 1983, с. 55), Хортиця (Остапенко 1995, табл. 8), Артющенко II, поховання 13 (Кашаєв 2009, с. 203). Загалом цей екземпляр є доволі подібним до згаданого вище короткого меча з могильника біля с. Золоте, дата якого лежить у межах VI — початку V ст. до н. е.

Нещодавно було опубліковано випадкову знахідку з с. Вітове (рис. 5, 6). Судячи з опису, цей екземпляр є типовим зразком цього типу (Полтавець 2003, с. 83).

Варто також навести випадкову знахідку з Журавки (рис. 5, 7). Дослідники характеризували перехрестя цього екземпляра, як метеликоподібне (Мелюкова 1964, с. 54; табл. 20, 12). Проте його форма ближче за обрисом до сегментоподібних зразків, хоча й з невеликою витіюкою у нижній частині. Крім того, близькість зі всією окресленою групою виявляє форма зооморфного волютоподібного навершя та оздоблене гравійованим орнаментом руків'я.

Ще один аналогічний виріб зберігається у Львівському історичному музеї (Косиков, Павлик 1992, с. 113). Таким чином, це крайня північно-західна знахідка подібного типу (рис. 5, 8). Однак, враховуючи те, що науковці Австро-Угорщини активно проводили дослідження зокрема й на Поділлі, цілком можливо, що цей кинджал походить зі скіфського ареалу Подністров'я або Побужжя.

Один зі стандартних виробів цього типу зберігається у Чернігівському історичному музеї (рис. 5, 9). Це кинджал досить подібний до знахідки зі Старосілля. Він також має сегментоподібне перехрестя та досить розвинуте волютоподібне навершя, у якому вгадуються зооморфні риси. Згідно з даними автора публікації, походить з довоєнних досліджень Дніпровського Правобережжя (Покрасьон 2011, с. 69).

На лівобережжі Дніпра також зафіксовано сім подібних випадкових знахідок. Два схожі екземпляри знайдено в заплаві Дніпра біля с. Низи (рис. 5, 10) та с. Шушвалівка (рис. 5, 11) (Кулатова, Супруненко 2004, с. 148). Їх споріднюють прямокутні перехрестя та зооморфні волютоподібні навершя. Особливо чітко виражені зображення голови хижого птаха на екземплярі з Низів. Тому для цих екземплярів теж будуть опорними поховання з кургану 401 біля Журавки та Новокиївки.

⁵ Ще низка цікавих екземплярів з сегментоподібним перехрестям зберігається у фондах Національного музею історії України. Проте їх дослідження є темою окремої статті.

Наступні дві знахідки походять з басейну Ворскли. Перша — з Диканьки — відома досить давно (рис. 5, 12). Це фрагментований кинджал із зооморфним волютоподібним навершям і трапецієподібним перехрестям. Руків'я оздоблене невеликими бічним валиками (Рудинський 1928, с. 24; табл. VII, 15).

Другий екземпляр з цього регіону опублікований відносно нещодавно. Походить зі зруйнованого поховання у с. Кірове. Виявлений тут кинджал має зооморфне волютоподібне навершя гарної збереженості та сегментоподібне перехрестя (рис. 5, 13). На руків'я нанесено гравійований орнамент, який автори публікації трактували як зображення сови (Супруненко 2002, с. 247). Наведені знахідки з Поворскля також цілком вписуються у горизонт перелічених вище поховальних комплексів.

Із Посулля відомі два кинджали з сегментоподібним перехрестям і волютоподібним навершям, знайдені біля Вовківців. Але в одного з них навершя має вигляд слабо вигнутого бруска (рис. 5, 14), а в іншого — типове, закручене до середини, на кінцях якого вгадується знайоме зображення хижого дзьоба (рис. 5, 15). Ці два екземпляри вирізняються гравійованими зображеннями гарної збереженості (Махортых, Ієвлев 2001, с. 101).

Необхідно звернути увагу на поширення саме в V ст. до н. е. кинджалів зі слабо вигнутим навершям. Адже раніше припускалося, що ця риса похідна від савроматської зброї IV—III ст. до н. е. Автоматично це припущення поширювалося загалом на вироби з сегментоподібним перехрестям (Фодор 1969, с. 253). Проте нещодавно опубліковано кинджал з некрополя Артюшенко 2, який датується за розписними ойнохоями та мискою, а також чорнолаковим аттичним кіліком другою чвертю V ст. до н. е. (Кашаєв 2009, с. 203).

З басейну Сейму походить кинджал з Вирів (рис. 5, 16). Він має брускоподібне навершя та сегментоподібне перехрестя на нижній округлій частині. Варто погодитися з автором публікації про синхронність цього екземпляра з кузиногорським (Білінський 2011, с. 201), але не обмежувати його дату лише V ст. до н. е. Адже, як можна судити з публікації матеріалів городища, вістря з його шару відповідають і другій половині VI ст. до н. е. (Алихова 1962, рис. 10).

Низка випадкових знахідок кинджалів з сегментоподібним перехрестям походить з Середнього Дону. Перший — з простим волютоподібним навершям і сегментоподібним перехрестям — зафіксовано біля с. Бурдино (Клоков 1996,

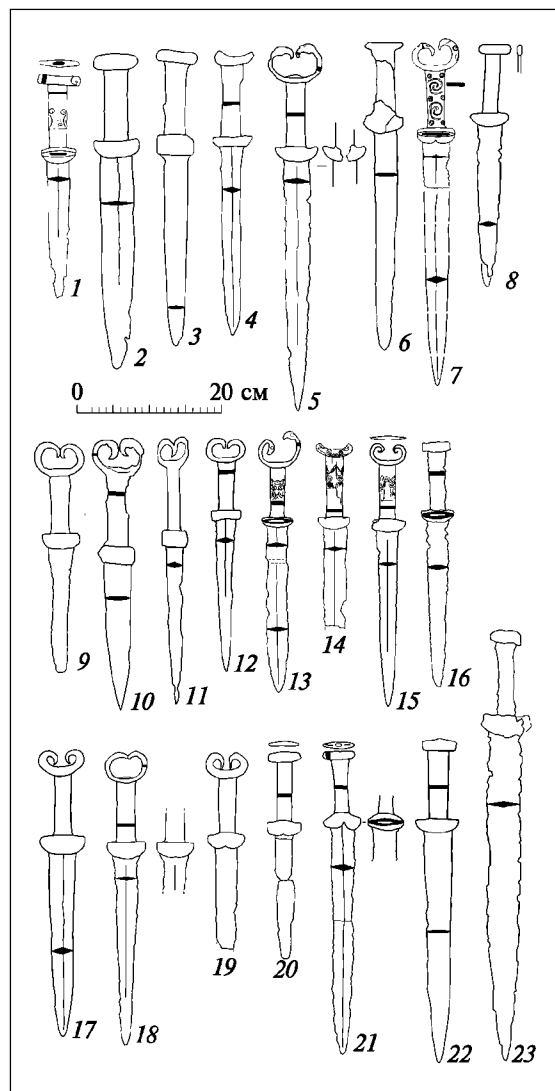

Рис. 5. Знахідки без археологічного контексту з Північного Причорномор'я та Передкавказзя: 1 — Таганча; 2 — колекція Терещенка; 3 — Галушино; 4 — Козаровичі; 5 — Гамарня; 6 — Вігове; 7 — Журавка; 8 — Львівський музей; 9 — Правобережжя (ЧИМ); 10 — Низи; 11 — Шулівалівка; 12 — Диканька; 13 — Кірове; 14—15 — Вовківці; 16 — Вири; 17 — Бурдино; 18 — Лагноє; 19 — Гороховка; 20 — Малинівка; 21 — Спаське Чіріково; 22 — Гай-Кодзор; 23 — Ігрень

с. 131). Це найбільш проста та пересічна форма кинджалів цього типу, (рис. 5, 17) тому він, напевно, може датуватися загалом другою половиною VI — першою половиною V ст. до н. е.

Аналогічний до попереднього кинджал з Латного (рис. 5, 18). Але в цьому випадку на одній пластині сегментоподібне перехрестя має невелику виїмку в нижній частині (Разуваєв, Курьянов 2004, с. 191). Це зближує його з мечем з некрополя Рассвет початку V ст. до н. е. (Население... 2010, с. 136, 212, 219, 223).

За цією ознакою вирізняються ще два кинджали з сегментоподібним перехрестям. Один з них походить з Гороховки (рис. 5, 19; Медведєв 1999, рис. 51, 9), інший — з Малинівки (рис. 5, 20; Сарапулкіна 2005, с. 160). Верхня грань перехрестя цих зразків фігурна, подібна за обрисом до перехрестя на кинджалах з Гамарні або Вовківців. Але на нижній округлій частині перехрестя простежено невелику виїмку. І, напевно, крайнім випадком синкретизму форм є перехрестя меча зі Спаське-Чірікове (рис. 5, 21). Одна пластина перехрестя цього екземпляра фігурна та демонструє цілком повноцінну метеликоподібну форму, а з іншого боку перехрестя має овальний обрис (Клоков 1996, с. 131).

У степу відомо лише дві випадкові знахідки. Одна з них, про яку йшлося вище, знайдена біля Ненаситецького порогу. Інша виявлена неподалік, на Ігреньському півострові (рис. 5, 23), представлена в експозиції Дніпропетровського Національного музею. Це середніх розмірів меч з брускоподібним наверхшам і сегментоподібним перехрестям. Хоча автор публікації віднесла його до IV—III ст. до н. е. (Голубчик 1986, с. 80), все ж він має датуватись як і подібні йому екземпляри, наведені вище.

У басейні Кубані відома одна випадкова знахідка — це кинджал з с. Гай-Кодзор (Новичихин 1997, с. 82). Цей екземпляр має брускоподібне наверхшам та просте сегментоподібне перехрестя (рис. 5, 22), тож він, скоріш за все, також належить до періоду існування Кузиної Гори.

Багато подібних, але своєрідних виробів відомо з карпатського регіону. Дві випадкові знахідки з сегментоподібним перехрестям були залучені А. Вульпе до архаїчного типу Посмуш. Це екземпляри з Денешть (рис. 4, 3; Vulpe 1990, Taf. 2.9) та Мірчешть (рис. 4, 4; там само, S. 25; Taf. 2.10; Gawlik 1998, p. 56). Втім, неозброєним оком помітна різниця між архаїчним посмуським типом і названими екземплярами. Останні більш грацильні, з плоским руків'ям, мають брускоподібне наверхшам⁶ та сегментоподібне перехрестя з невеликою виїмкою в основі. Тому слід погодитися з Д. Топалом, який вважає їх близькими до типу Геїчана та датує їх другою половиною VI ст. до н. е. (Топал 2014, с. 30).

Відповідно, цей тип також належить уже до кінця VI ст. до н. е. А. Вульпе залучив до нього чотири екземпляри — власне, епонімний кинджал з Геїчана, а також знахідки з Несал, Пет-

⁶ У кинджала з Мірчешть наверхшам втрачене, але, як і у випадку з кузиногоським екземпляром, за характерним черешком на руків'ї можна припускати, що форма наверхшам була саме брускоподібна.

ричень і Чепарь (Vulpe 1990, Taf. 15, 74—77). Відверто кажучи, лише перші два вироби (Геїчана та Несал) мають сегментоподібне перехрестя (рис. 4, 5—6). Проте інші екземпляри цього типу також мають споріднені характеристики — зооморфне наверхшам та гравійований орнамент руків'я.

Крім того, меч з Мурігіол (рис. 4, 7), у якого наверхшам та перехрестя мали однакову прямокутну форму, було представлено поза типологією (там само, taf. 17, 80). Немає сумніву, що ця знахідка також належить до кінця VI — початку V ст. до н. е. на підставі аналогій з Вищитарасівки та поховання Г 8 некрополя Німфею.

Низка екземплярів відома зі спеціальної роботи Д. Топала, присвяченої комплексній характеристиці клинкової зброї скіфського типу з Північно-Західного Причорномор'я (Топал 2014, с. 7). Передусім варто згадати серію знахідок з могильника Челік-Дере. Вище ми вже наводили кинджал з нещодавно дослідженого кургану 44 цього некрополя (Sirbu et al. 2013, p. 354). Втім, з раніших досліджень могильника відомо ще чотири вироби, атрибуція яких дещо ускладнена (рис. 4, 8—11). Тому вкажемо лише на те, що дослідники схильні датувати могильник Челік-Дере загалом VI — першою половиною V ст. до н. е. (Мелюкова 2001, с. 30; Бруяко 2005, с. 166). Ще два кинджали з сегментоподібним наверхшам знайдено біля с. Козія (рис. 4, 12—13). Д. Топал пов'язує їх зі зруйнованим похованням і відносить до другої половини VI — першої половини V ст. до н. е. (Топал 2014, с. 31). Отже, перелічені знахідки з цього регіону цілком відповідають часу побутування аналогічних виробів на теренах Північного Причорномор'я.

Витоки форми

У першому монографічному дослідженні В. Гінтерса, присвяченому скіфським мечам, усі вироби з фігурним перехрестям були об'єднані в масив мечів з серцеподібним перехрестям, у середині якого акінаки згруповані за типом наверхшам. У випадках суттєвої відмінності від канонічної серцеподібної форми, що мала високу ступінь варіативності, В. Гінтерс вживав уточнюючий опис подібних «нестандартних» форм — це і звична «ниркоподібна» форма, і трикутник, нижня сторона якого серцеподібно вигнута, «дахоподібне перехрестя» тощо. Подібним чином дослідником були охарактеризовані і перехрестя, що цікавлять нас. Так, прямокутне перехрестя меча з Канева В. Гін-

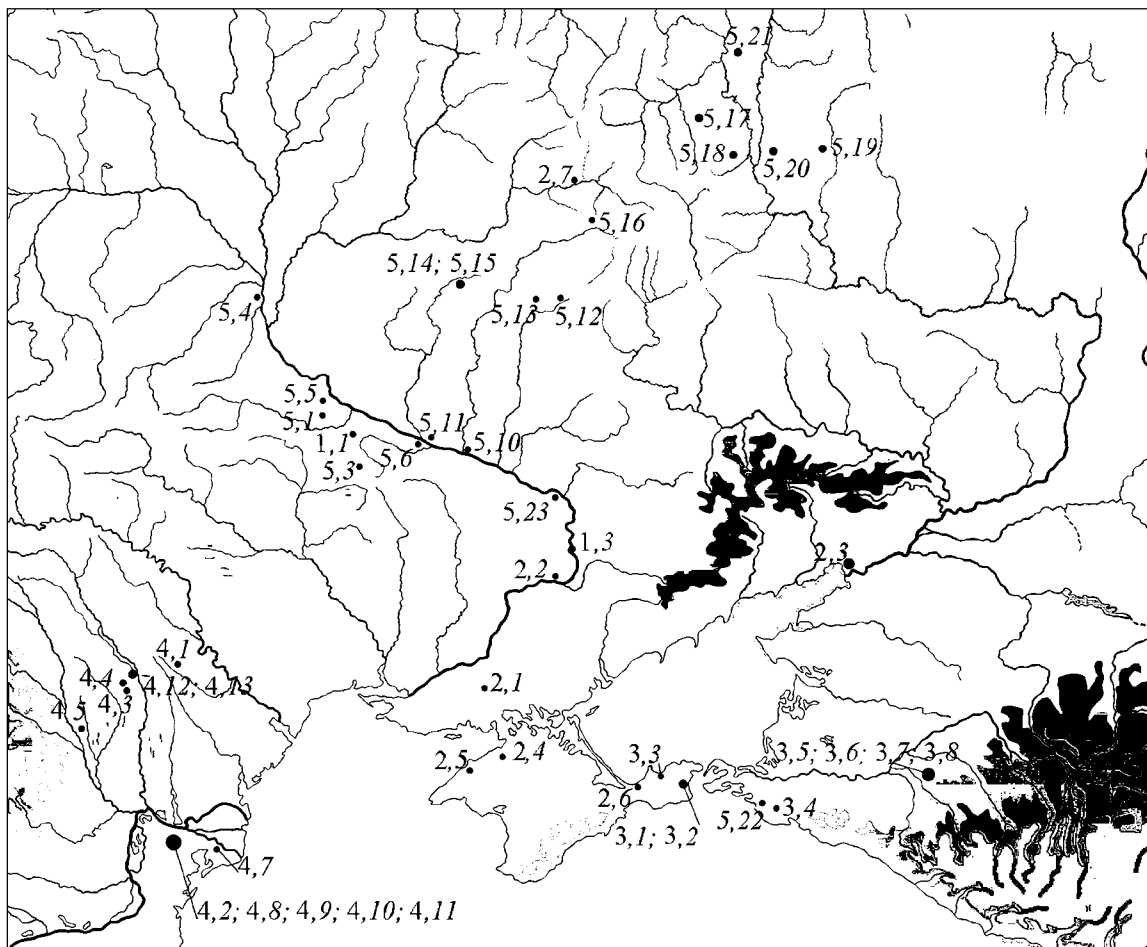

Рис. 6. Поширення клинкової зброї із сегментоподібним, трапецієподібним або овальним перехрестям. Нумерація на карті відповідає нумерації в ілюстраціях

терс наводить як приклад «грубо дегенерованого екземпляра» з «простим потовщенням» (Ginters 1928, S. 28, 39, Taf. 11e). Також до дегенерованих мечів з перехрестям «простой плоско-вигнутої форми» віднесені мечі з сегментовидним перехрестям із Вовківців (там само, S. 41, 42, Taf. 18, в, с), а форма перехрестя меча зі Старосілля визначена ним як «пласка випрямлена» (там само, S. 41, Taf. 19e).

Коротке спеціальне дослідження цієї групи присвятив угорський дослідник І. Фодор (Фодор 1969, с. 251—254). У пошуках аналогій сарматському мечу з кургану 10 Бикове I дослідник звернувся до вибірки скіфських мечів з сегментовидним перехрестям. Вказавши на низку знахідок подібних мечів з брусковидним, «волютиним» та антенним навершям у вигляді орлиних голівок, І. Фодор зосередив увагу на мечі з «серповидним» навершям із Вовківців, пояснивши його появу сарматським впливом. Останнє, на думку дослідника, свідчить про пізню дату меча

(друга половина IV ст. до н. е.), що, в свою чергу, значно поглиблювало і дату меча з Бикове I (до другої половини III ст. до н. е.).

Б.А. Шрамко вважав, що мечі з сегментоподібним перехрестям (частина з яких прикрашена чеканним геометричним орнаментом) трапляються виключно в лісостеповому регіоні. Це, на його думку, репрезентувало специфіку матеріальної культури місцевого населення (Шрамко 1971, с. 95).

Розглядаючи сакські пам'ятки Паміра, Б.А. Литвинський згадував своєрідний кинджал з Тегермансу I, курган 9а, який має навершя та перехрестя сегментоподібної форми. Дослідник утримався від міркувань стосовно походження цієї форми. Лише зазначив, що сегментоподібні перехрестя трапляються на широкій території аж до Персеполя включно (Литвинський 1972, с. 117).

Деякі мечі з прямокутним і сегментовидним перехрестям були залучені А.І. Ме-

люковою при дослідженні скіфо-фракійських взаємозв'язків (Мелюкова 1979, рис. 33, 6—8, 25, 26, 28). Дослідниця заперечувала пряму залежність фракійських зразків від давньоперсидських акінаків, а також визнавала, що більшість балканських виробів не можна вважати копіями скіфських форм. Хоча кинджал із Вовківців було залучено нею як пряму аналогію до низки балканських виробів за формою навершя та орнаментациєю руків'я (Мелюкова 1979, с. 198).

В.Ю. Мурзін і Г.Л. Євдокимов пов'язували появу брускоподібного перехрестя зі спрощенням архаїчної метеликоподібної (келермеської) форми (Євдокимов, Мурзін 1984, с. 80). Дослідники висловили рішучу незгоду зі спробою Б.А. Шрамка обмежити лише лісостепом ареал розповсюдження зброї подібного типу, знахідки якої добре відомі на широких теренах від Дунаю до Кубані (рис. 6).

Поява знахідок останніх років підтвердила думку опонентів Бориса Андрійовича. Фактично, всі комплекси, які ми залучали, намагаючись окреслити хронологічні рамки цієї групи, перебувають поза межами Лісостепу. Втім, ця обставина не повинна приводити до думки про вторинність лісостепових пам'яток у плані поширення кинджалів із сегментоподібним перехрестям. Адже частина цих виробів походить з дореволюційних збірок (О.О. Бобринського, С.А. Мазаракі, Ф.А. Терещенка). Тому зі значною долею ймовірності можна говорити про те, що вони походять з курганів, розкопаних аматорами за умов відсутності фіксації. Те саме стосується екземплярів, знайдених у ході господарських робіт. Наприклад, кинджал

з Кіровога зафіксовано на глибині 2,0 м при спорудженні льоху. Цілком можливо, що він також походить зі зруйнованого поховання.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє вважати кинджали зі спрощеним перехрестям органічною та невід'ємною складовою комплексу скіфської клинкової зброї. Загальна кількість наведених на ілюстраціях у цій статті екземплярів становить 55 одиниць. Це становить хоча й не надто чисельну, але суттєву частку від загальної кількості скіфської клинкової зброї. Серед них виділяються комбіновані форми перехрестя, які мають виїмку лише на одній пластині: Вовківці з розкопок Мазаракі, Спаське Чіріково, Латное, Рассвет, поховання 100, Денешть. Водночас відома певна кількість виробів з проміжною сплющеною формою перехрестя, яка нагадує сегмент, але з мініатюрною виїмкою у нижній частині: Журавка, Малинівка, Гороховка, Німфей, поховання Г8, Мірчешть.

Наведені спостереження схиляють до думки про місцеве походження кинджалів із сегментоподібним перехрестям. Хоча й нині зарано говорити про пріоритет якогось із регіонів Північного Причорномор'я у впровадженні кинджалів цього типу.

Водночас простежується поступовий розвиток форми перехрестя протягом другої половини VI — першої половини V ст. до н. е. Це свідчить на користь співіснування протягом певного часу ранньоскіфських і середньоскіфських форм. Хронологічна позиція цих виробів дозволяє вбачати в них частину еволюційної лінії розвитку клинкової зброї від архаїчної до класичної Скіфії.

Алексеев А.Ю. Этюд об акинаках // Клейн Л.С. Археологическая типология. — Л., 1991. — С. 271—280.

Алексеева И.Л., Охотников С.Б., Редина Е.Ф. Скифские погребения у г. Арциз // Чобручский археологический комплекс и вопросы взаимовлияния археологических культур (IV в. до н. э. — IV в. н. э.). — Тирасполь, 1997. — С. 48—55.

Алихова А.Е. Древние городища курского Посеймья // МИА. — 1962. — № 113. — С. 87—129.

Бабенко Л.И. Песочинский курганный могильник скифского времени. — Харьков, 2005.

Бабенко Л.И. Біметалевий меч скіфського часу з колекції Харківського історичного музею // Археологія. — 2006. — № 2. — С. 53—57.

Бабенко Л.И. Находки скифских кинжалов на Харьковщине // Эпоха раннего железа. — К.; Полтава, 2009. — С. 19—29.

Білінський О.О. Нові знахідки скіфських кинджалів із території Сумщини // СС. — 2011. — № 35. — С. 200—204.

Бобринский А.А. Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы. — СПб., 1887. — Т. I.

Бруяко И.В. Ранние кочевники в Европе. — Кишинев, 2005.

Воронина Р.Ф. О некоторых кинжалах и акинаках Курской области // Лесостепные культуры скифского времени. — МИА. — 1962. — № 113. — С. 130—134.

Ворошилов А.Н. Вооружение населения Лесостепного Подонья в скифское время (акинаки, копья, дротики). Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Воронеж, 2007.

Ворошилов А.Н. Технологические признаки в классификации скифских акинаков // Война и военное дело в скифо-сарматском мире. — Ростов-на-Дону. — 2014. — С. 73—78.

- Голубчик Л.М. Скифські мечі та кинджали у збірниках Дніпропетровського історичного музею // Археологія. — 1986. — 56. — С. 78—81.
- Грач Н.Л. Некрополь Нимфея. — СПб., 1999.
- Гречко Д.С. О возможных «просветах» в «темное» время (VI в. до н. э.) скифской истории // Stratum plus. — 2012. — № 3. — С. 75—106.
- Евдокимов Г.Л., Мурзин В.Ю. Раннескифское погребение с оружием из Херсонской области // Вооружение скифов и сарматов. — К., 1984. — С. 75—82.
- Кашаев С.В. Некрополь Артюшенко-2 (общая характеристика, результаты раскопок 2003—2005 гг., погребения №№ 1—23) // Би. Степи Евразии и история Боспора Киммерийского. — Симферополь; Керчь. — 2009. — Вып. XXII. — С. 188—267.
- Клоков В.Ю. Находки скифских мечей и кинжалов в бассейне Верхнего Дона // Археологические памятники Лесостепного Придонья. — Липецк, 1996. — С. 122—132.
- Ковалева И.Ф., Мухомад С.Е. Скифское погребение конца VI—V вв. до н. э. у с. Александровка // Древности степной Скифии. — К., 1982. — С. 91—117.
- Козенкова В.И. Оружие, воинское и конное снаряжение племен кобанской культуры (систематизация и хронология). Западный вариант // САИ. — Вып. В2-5. — М., 1995.
- Колотухин В.А. Киммерийцы и скифы Степного Крыма. — Симферополь, 2000.
- Копылов В.П. Мечи из погребений V в. до н. э. Елизаветовского курганного могильника // КСИА АН СССР. — 1980. — Вып. 18. — С. 24—29.
- Корпусова В.М., Орлов Р.С. Могильник VI—IV ст. до н. э. на Керченському п-ові // Археологія. — 1978. — 28. — С. 65—76.
- Косиков В.А., Павлик А.А. Скифские мечи из собрания львовского исторического музея // ДАЗ. — 1992. — № 2. — С. 113—118.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Старожитності доби раннього залізного віку Кременчуцького Подніпров'я // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму. — 2004. — IX. — С. 143—149.
- Лесков А.М., Беглова Е.А., Ксенофонтова И.В., Эрлих В.Р. Меоты Закубанья в середине VI — начале III века до н. э. — М., 2005.
- Литвинский Б.А. Древние кочевники «Крыши мира». — М., 1972.
- Лукьяшко С.И. Мечи и кинжалы скифского времени Нижнего Дона // Война и военное дело в скифо-сарматском мире. — Ростов-на-Дону, 2014. — С. 237—256.
- Махортых С.В., Иевлев С.М. Скифские мечи и кинжалы из собрания Национального музея истории Украины // Древности Северского Донца. — Луганск, 2001. — С. 100—107.
- Махортых С.В. Хронология Перещепинского курганного могильника близ Бельска // Stratum plus. — 2012. — № 3. — С. 145—160.
- Медведев А.П. Ранний железный век лесостепного Подонья. — М., 1999.
- Мелюкова А.И. Вооружение скифов. — 1964 (САИ. — Вып. Д1—4).
- Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. — М., 1979.
- Мелюкова А.И. Новые данные о скифах в Добрудже (к вопросу о «Старой Скифии» Геродота) // РА. — 2001. — № 4. — С. 20—32.
- Могилов О.Д. Спорядження коня скіфської доби у лісостепу Східної Європи. — К.; Кам'янець-Подільський, 2008.
- Мурзин В.Ю., Евдокимов Г.Л. Раннескифское погребение у с. Верхнетарасовки // Курганы юга Днепропетровщины. — К., 1977. — С. 56—58.
- Население архаической Синдики. По материалам некрополя у хутора Рассвет. — М., 2010.
- Новичихин А.М. Находки предметов эпохи раннего железа на Шум-речке // МИАР. — 1997. — Вып. 1. — С. 81—84.
- Остапенко М.А. Скифские памятники северной части о. Хортица // Древности Степного Причерноморья и Крыма. — 1995. — Вып. V. — С. 53—66.
- Петровська Є.О. Підгірцевські пам'ятки Київського Подніпров'я // Археологія. — 1971. — 2. — С. 9—20.
- Покрасов А. До питання типології скіфських мечів // Juvenia studia: зб. студ. наук. пр. — 2011. — Вип. 1. — С. 69—71.
- Полін С.В. Хронологія ранньоскіфських пам'яток // Археологія. — 1987. — 59. — С. 17—36.
- Полтавець В.І. Археологічна колекція предскіфського та скіфського часів у фондах заповідника «Чигирин» // Археологія. — 2003. — № 4. — С. 77—85.
- Разуваев Ю.Д., Курьянов А.В. Акинак из с. Латное Воронежской области // Археологические памятники бассейна Дона. — Воронеж, 2004. — С. 191—193.
- Рудинський М.Я. Археологічні збірки Полтавського музею. — Полтава, 1928. — Т. I.
- Савченко Е.И. Типология клинкового оружия скифского времени на Среднем Дону // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и Средние века. — Ростов-на-Дону, 2003. — С. 21—22.

- Савченко Е.И.* Вооружение и предметы снаряжения населения скифского времени на Среднем Дону // Археология Среднего Дона в скифскую эпоху. — М., 2004. — С. 151—277.
- Сарапулкина Т.В.* Мечи скифского типа с территории Белгородской области // Археологические памятники Восточной Европы. — Воронеж, 2005. — С. 160—163.
- Сергеев Г.П.* Скифский кинжал из Олонештского р-на, Молдавской ССР // ЗОАО. — 1960. — Том. I (34). — С. 262—265.
- Сергеев Г.П.* Погребение скифского воина // ТрГИКМ за 1960 г. — Кишинев, 1961. — С. 137—140.
- Супруненко О.Б.* Кинжал скифского часу з-під Полтави // АБУ 2000—2001. — К., 2002. — С. 247—249.
- Топал Д.А., Бруяко И.В.* Находки клинкового оружия ранних кочевников из Оргеевского района (Республика Молдова) // Stratum plus. — 2012. — № 3. — С. 133—144.
- Топал Д.А.* Акинаки на западных рубежах Скифии. Находки скифских мечей и кинжалов на территории республики Молдова // Tyragetia. — 2014. — Vol. VIII (XXIII). — P. 7—43.
- Топал Д.А.* Финальная линия развития мечей классической Скифии. Соотношение типов Чертомлык и Шульговка // Stratum plus. — 2014а. — № 3. — С. 129—153.
- Фодор И.* Скифские и сарматские мечи с сегментовидным перекрестием // СА. — 1969. — № 3. — С. 251—254.
- Черненко Е.В.* Древнейшие скифские парадные мечи (Мельгунов и Келермес) // Скифия и Кавказ. — К., 1980. — С. 7—30.
- Черненко Е.В.* О серийном производстве парадного оружия скифского времени в античных центрах Северного Причерноморья // Тез. докл. Всесоюз. науч. конф. «Проблемы античной истории и классической филологии». — Харьков, 1980а. — С. 67—69.
- Шрамко Б.А.* К вопросу о значении культурно-хозяйственных особенностей степной и лесостепной Скифии // Проблемы скифской археологии. — М., 1971. — МИА. — № 177. — С. 92—102.
- Шрамко Б.А.* Розкопки курганів раннього залізного віку на Харківщині // Археологія. — 1983. — № 43. — С. 54—62.
- Шрамко Б.А., Фомин Л.Д., Солнцев Л.А.* Новые исследования техники обработки железа в Скифии // СА. — 1971. — № 4. — С. 140—153.
- Яковенко Э.В., Черненко Е.В., Корпусова В.Н.* Описание скифских погребений в курганах Восточного Крыма // Древности Восточного Крыма. — К., 1970. — С. 136—179.
- Янгюлов С.Ю.* Оружие из погребений V в. до н. э. из Елизаветовского могильника в дельте Дона // РА. — 2008. — № 1. — С. 65—72.
- Gawlik A.* Znaleźiska scytyjskie na Wyżynie Mołdawskiej i Besarabskiej // Studia i materiały. Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego ośrodka archeologicznego. — 1998. — XIX. — S. 53—79.
- Ginters W.* Das Schwert der Scythen und Sarmaten in Sudrussland. — Berlin, 1928.
- Sirbu V, Stefan M., Stefan D., Juganaru G., Bochnak T.* The Necropolis from Telita-Celic Dere (6th—3rd c. BC), Tulcea County, Rmania. The Study of Tumulus T44 // The Tracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages. — Braşov-Braïla, 2013. — P. 347—372.
- Vulpe A.* Die Kurzschwerter, Dolce und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumanien. — München, 1990.

Надійшла 04.04.2015

Л.И. Бабенко, А.В. Шелехань

КИНЖАЛЫ С СЕГМЕНТОВИДНЫМ ПЕРЕКРЕСТИЕМ В СОБРАНИИ ХАРЬКОВСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО МУЗЕЯ

В статье опубликованы новые находки из собрания Харьковского исторического музея, а также рассмотрен корпус аналогичных экземпляров.

Проведенный анализ позволяет считать кинжалы с сегментовидным перекрестием органичной и неотъемлемой составляющей комплекса скифского клинкового оружия. Среди них выделяются комбинированные формы перекрестия, которые имеют выемку только на одной из пластин. Вместе с этим, известен ряд экземпляров с промежуточной уплощенной формой перекрестия, близкой к сегментовидной, однако с миниатюрной выемкой в основании. Приведенные наблюдения склоняют к мысли о приемственности данной упрощенной формы от архаических экземпляров.

Все известные погребения, в которых зафиксированы кинжалы с сегментовидным, либо типологически близким прямоугольным перекрестием, вписываются в довольно узкий отрезок времени в рамках середины VI — середины V вв. до н. э. Случайные находки, по совокупности морфологических признаков, также могут быть датированы этим временем. Хронологическая позиция этих изделий позволяет видеть в них часть эволюционной линии клинкового оружия от раннескифского к среднескифскому времени.

L.I. Babenko, O.V. Shelekhon

DAGGERS WITH SEGMENT-SHAPED CROSSGUARDS IN THE COLLECTION OF KHARKIV HISTORICAL MUSEUM

Published in the article are new finds from the collection of the Kharkiv Historical Museum with the review of a corpse of analogous items.

The analysis made allow the authors to consider the daggers with segment-shaped crossguards as an integral part of a set of Scythian blade weapons. Combined forms of quillons are singled out among them, with a hollow on one of the plates only. In addition, a series of items with an intermediate flattened crossguard form close to segment-shaped, but with a miniature hollow in the base, is known. The observations made abandon the authors to the idea about the succession of this simplified form from the archaic items.

All the known burials, where daggers with segment-shaped or typologically close rectangular quillons were recorded, fall into a quite narrow period from the middle of the 6th to the middle of the 5th centuries BC. Accidental finds can be also dated by this period by an aggregate of features. Chronological position of these products allows the authors to view them a part of evolutionary line of blade weapons from the Early Scythian to the Middle Scythian time.

Л.І. Виноградська, Є.С. Калашник

КЕРАМІЧНИЙ ПОСУД ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ВІННИЦІ (за матеріалами археологічних досліджень у 2013 р.)

У публікації аналізується комплекс керамічного посуду, що виявлений під час археологічних розкопок на території домініканського монастиря XVII—XVIII ст. у м. Вінниця в 2013 р. Установлено асортимент виробів, виділено основні морфологічні та стилістичні ознаки подільського посуду з Вінниці, простежено подібність керамічних форм археологічним знахідкам з інших регіонів України.

К л ю ч о в і с л о в а: Поділля, Вінниця, Домініканський монастир XVII—XVIII ст., керамічний посуд, класифікація, український тип кераміки.

Останні 20 років вивчення побутової кераміки XVII—XVIII ст. набуває все більшого поширення. Під час археологічних розкопок в історичних містах України, зокрема на Поділлі, накопичено великі колекції побутової кераміки цього періоду, асортимент якої, на відміну від матеріалів XV—XVI ст., значно розширюється і поступово отримує у процесі стандартизації керамічних виробів упродовж XVII ст. загальноукраїнських рис (прямі вінця, приземистий випукло бокий тулуб, червонобрунатна описка та ін.). Варто зауважити, що в керамічних комплексах із різних пам'яток, поряд із загальними рисами, спостерігаються характерні для окремих регіонів відмінності. Активне дослідження здобутих матеріалів та їхня публікація надають науковцям змогу порівняти накопичений матеріал та простежити історію розвитку української побутової кераміки з різних регіонів.

© Л.І. ВІНОГРАДСЬКА, Є.С. КАЛАШНИК, 2015

До однієї з таких пам'яток належить територія колишнього Домініканського монастиря¹, що розташований у центрі м. Вінниця. Ця споруда разом із Ієзуїтським монастирем, побудованим на початку XVII ст., та оборонними укріпленнями XVII—XVIII ст. є пам'яткою архітектури національного значення.

У 2013 р. на цій території експедицією Інституту археології НАН України проведено археологічні розкопки. Було досліджено частину подвір'я домініканського монастиря XVII—XVIII ст. (траншею 1 закладено вздовж стін Ієзуїтського монастиря, траншею 2 — посередині подвір'я). Виявлені в траншеях знахідки дозволяють узагальнити особливості керамічного посуду монастирського побуту вказаного періоду та висвітлити соціально-економічний розвиток монастиря. Більшість фрагментів кераміки походить з траншеї 1.

¹ Зараз на цій території розміщується подвір'я православного Спасо-Преображенського собору.